

Юлія Маличенко

ЗООМОРФІЗМИ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

Актуальність вивчення зооморфізмів зумовлена необхідністю виявлення національної специфіки та міжмовних подібностей у семантиці лексичних одиниць в українській і польській мовах та встановлення закономірностей у використанні переносних назв тварин. Встановлено, що переносні значення назв тварин ґрунтуються на порівнянні світу людей зі

світом тварин, із зовнішнім виглядом, поведінкою тварин, яка їм приписується. Виокремлено еквівалентні, еквівалентно-синонімічні та безеквівалентні найменування зооморфізмів, які переносно позначають людину в українській та польській мовах. Властивостями зооморфізмів є складність семантичної структури, спрямованість на асоціативні зв'язки, схильність до реалізації функціонального та прагматичного потенціалу, що характерно для одиниць вторинної номінації.

Ключові слова: зооморфізм, переносна номінація, метафора, безеквівалентні та еквівалентні найменування.

Особливості національної специфіки семантичної структури лексичних одиниць виявляються під час міжмовного зіставного аналізу фрагментів знання про світ, обсяг яких є спільним для більшості мовців та зрозумілий усім носіям мови. Вони відображають сприйняття й осмислення етносами взаємодії людини з тваринним світом, реалізуються в мові через зооморфізми – назви тварин у переносному значенні, що характеризують людину.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю виявлення національної специфіки та міжмовних подібностей у семантиці лексичних одиниць в українській і польській мовах та встановлення закономірностей функціональних змін, які супроводжують перенесення значень назв тварин.

Головним способом і прийомом створення образності вважають метафору, яка виступає найінтенсивнішим засобом збагачення лексичного складу мови. Характер переносних значень метафор надзвичайно різноманітний. Між собою вони можуть відрізнятися ступенем своєї незвичайності й складності. У сучасній лінгвістиці виникає проблема номінації виду метафори, що відображає перенесення ознак тварини на людину, оскільки мовознавці пропонують різні терміни: *зоосемізм*, *зооморфна метафора*, *зооморфічна метафора*, *зоометафора* та *зооморфізм*.

Ми обираємо термін *зооморфізм*, який використовують такі дослідники, як О. Винник, К. Головенко, Т. Гончарова, С. Калашник, Т. Ніколашина, Л. Приблуда, Ю. Тимченко, С. Черненко та ін. З усіх термінів на позначення назв метафорного перенесення термін *зооморфізм* імпонує завдяки прозорій внутрішній формі. *Зооморфізм* – це «зображення в образі тварин, уподібнення тварині загалом або певній її частині чи характерній рисі». *Зооморфізм* у широкому значенні О. Селіванова дефінує як «семіотичний принцип метафоризації, згідно з яким найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак і дій за аналогією використовують на позначення інших предметних сфер, зокрема людини, явищ природи, штучного світу, рослин тощо» [7, 171]. У вузькому значенні *зооморфізм* – це назва тварини, яку використовують для характеристики людини [6, 392]; переносне значення зооніма [10, 102]; характеристика особи, утворена на основі прямого найменування тварини [5: 103]; образно-переносне значення, у якому назва тварини постає як своєрідний еталон певних властивостей, особливостей людини [6, 127]; переносне використання найменування тварини з метою створення образної характеристики людини [9, 68].

Національно-культурні зоометафори у кожного народу особисті та неповторні. Вони влучно підкреслюють і репрезентують бачення світу певного народу і виявлення їхньої етнокультури. В українській та польській мовах відобразився подібний анімалістичний світ: люди приписували тваринам ті ж риси характеру, поведінку та манери, що і у людей.

Мета проведеного дослідження – порівняльний аналіз зооморфізмів в українській та польській мовних картинах світу, виявлення спільних і розбіжних рис у образному зоонімічному компоненті в українській та польській мовах. Для вирішення поставлених завдань використовуються методи компонентного аналізу, зіставний метод та метод кількісних підрахунків.

На підставі кількісного аналізу таксономій назв тварин, що в переносному значенні позначають людей (зооморфізмів) в українській та польській мовах (усього: 52 назви в українській мові та 48 – в польській мові), було виявлено, що деталізація представлення складників зоосемічного фрагмента мовної картини світу в досліджуваних мовах суттєво збільшується завдяки переносним значенням: *еквівалентних найменувань* (28), *еквівалентно-синонімічних найменувань* (40), *безеквівалентних найменувань* (32).

В українській мові ми дослідили 14 еквівалентних назв, в польській мові – 14; 19 еквівалентно-синонімічних назв в українській мові і 21 назва – в польській мові; 19 безеквівалентних найменувань в українській мові та 13 – в польській. В обох мовах спостерігається тенденція до використання в переносному значенні назв тварин з характерною ознакою, які переносять на людину. Саме тому у межах нашого дослідження група *еквівалентно-синонімічних найменувань* переважає у своїй кількості.

Еквівалентні найменування позначають переносні значення, які збігаються в українській та польській мовах. Група *еквівалентних найменувань* має найменшу кількість (14 назв в українській мові, 14 – в польській). Наведемо деякі приклади: укр. *коза*: «2. перен., розм. Про жваву, рухливу дівчину» [СУМ т. 4: 209]; пол. *koza*: «2. pot. o żywej, wesolej dziewczynie» [SJP]; укр. *сокіл*: «2. перен., поет. Юнак або чоловік, який відзначається красою, сміливістю, молодечтвом» [СУМ, IX, 438]; пол. *sokół*: «2. oznaczenie człowieka odważnego i dzielnego, zwykle młodego i dorodnego» [SJP].

Еквівалентно-синонімічні найменування вбирають в себе лексеми з певним відтінковим значенням іменників-зоосемізмів (40 слів), наприклад, укр. *цан*: «2. перен., ірон. Про чоловіка з неприємним, фальшивим голосом; про бородатого або старого чоловіка» [СУМ, XI, 179]: *Я взагалі не хочу чути спів цього дурного цану. Він псує мені настрої* (Журнал «Дитячі оповідання»); *видра*: «2. зневажл. Про надмірно худорляву жінку» [СУМ, I, 392]:

Повернула до дійсності його білява, трохи вульгарна видра, яка підскочила до їхнього столика й запросила Ярему танцювати (Павло Загребельний, Шепіт); пол. *byk*: «2. pot. o dużym, silnym mężczyźnie» [SJP]: *Moi żołnierze mnie obstąpili i nie były to pokurcze, ale zdrowe byki, bicepsy jak trzeba* (Maria Nurowska, Mój przyjaciel zdrajca); *krowa*: «2. obraźl. o kobiecie niezgrabnej, ociężałej, leniwej» [SJP]: *Tymczasem przechodząca po tych pasach kobieta o mało nie wpadła pod samochód. – Jak, leżysz krowo – usłyszała od kierowcy* (Znikające pasy, Gazeta Krakowska, 2001).

Друга група за кількістю – безеквівалентні найменування (19 назв в українській мові та 13 назв в польській). Цікава ця група тим, що, не дивлячись на схожість української та польської мов, існують певні розбіжності у лексиці, пов'язані з їхнім історичним розвитком. Група безеквівалентних назв містить лексеми, переносні значення яких, є лише в одній мові. Наголосимо, що до безеквівалентних назв ми зараховуємо «слова або словосполучення, що експліцитно, на рівні денотативного компонента (в ядрі слова) номінують предмети і явища матеріальної і духовної культури українців або поляків, відсутні в інших лінгвокультурах» [1, 11]. Наприклад, слово *черепаха* не має переносного

значення в польській, а в українській: «перен., розм. Вайлувата, млява людина» [СУМ, I, 306]: – *Прошко, черепаха ти несусвітня, де ти там?* (Спиридон Добровольський, Очаківський розмір); так само: *жук*: «2. перен., розм. Про пронозливу, шахраювату, хитру людину» [СУМ, II, 546]: *Коли конвоїри відійшли, Андрій невдоволено пробурмотів: – Таким жукам тільки трибунал допоможе* (Юрій Бедзик, Полки); *нава* «2. перен., розм. Жінка з гордовитою поставою і плавною ходою» [СУМ, VI, 7]: *Хутко підвелась [Ніна] і пішла до дзеркала. ... Пава. Пишна, фарбиста, красива нава, сповнена приваби* (Олесь Досвітній, Вибрані твори).

До безеквівалентних назв у польській мові уналежнюємо такі: *borsuk* «2. człowiek ponury, skryty, lubiący samotność» [SJP]: *Borsuk z ciebie niesamowity, cały czas w domu siedzisz... Nie pamiętam, kiedy cię ostatni raz na oczy widziałem...* (Internet); *jaszczurka* «2. «pot. złośliwa kobieta»[SJP]: *Zastanawiałam się, kto za tym stoi, ale to przecież oczywiste – to Iwona, ta jaszczurka!* (<https://pl.wiktionary.org/wiki/jaszczurka>).

У результаті зіставного дослідження зооморфізмів в українській і польській мовах встановлено три групи слів (еквівалентні, еквівалентно-синонімічні та безеквівалентні найменування). Переносні значення назв тварин ґрунтуються на порівнянні певних особливостей людини зі світом тварин, а значення в проаналізованих найменуваннях є похідним. Гендерний аспект (аспект статі) є дуже важливим у нашому дослідженні. Серед зооморфізмів превалюють визначення двох статей (загалом – 80 (40 найменувань в українській мові та 40 – у польській), на другому місці – жінки (загалом – 15 (9 найменувань в українській мові та 6 – у польській), а на третьому – чоловіки – 5 (3 найменування – в українській мові, 2 – у польській). Поміж значенневих відтінків негативні значення домінують – 68 (в українській мові було виявлено 35 негативних відтінків, переважно пов'язаних з розумовими здібностями та моральними якостями, а в польській мові – 33 найменування, які позначають поведінку людини та її місце в суспільстві), позитивних – 32 назви; в українській мові було виявлено 18 позитивних відтінків, переважно пов'язаних з поведінкою людини, її звичками та фізичними особливостями. Наприклад, людину, яка має звичку загартовуватися, називають *моржем*: «2. розм. Про людину, що купається в крижаній воді»; сильного чоловіка називають *орлом*: «2. Про сильну, мужню людину». В польській мові – 14 позитивних найменувань, які позначають фізичні особливості та моральні якості.

Досліджувані одиниці є багатогранним мовним феноменом. Властивостями зооморфізмів є складність семантичної структури, спрямованість на асоціативні зв'язки, схильність до реалізації функціонального та прагматичного потенціалу, що характерно для одиниць вторинної номінації. Основною особливістю зооморфізмів є етнокультурне навантаження, що реалізується в мові.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому зіставленні переносних значень тварин, що функціонують в українському та польському мас-медійному дискурсі.

Список використаної літератури

1. Войцева О. А. Способи репрезентації польської культурно-маркованої лексики в українській мові. *Одеська лінгвістична школа у просторах інтерпретації*: колект. моногр. За заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса: ПолиПринт, 2017. С. 9–14.
2. Дем'яненко Н. Б. Образне вживання назв тварин у порівняннях і метафорах (на матеріалі польської, української та російської мов). *Мовні і концептуальні картини світу*. К. Вип. 30, 2010. С. 391–395.

3. Кривенко Г. Л. Зоосемізми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти: дис... канд. філол. наук: 10.02.17 /; Київ. нац. лінгв. ун-т, 2006. 230 с.
4. Куранда В. В. Дери́ваційна семантика похідних італійської мови в лексико-словотвірних гніздах з вершиною «gatto, gatta – кіт, кішка». *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*, 2015. № 31. С. 200–205.
5. Лобур Н. До характеристики зооморфізмів (на матеріалі української та чеської мов). *Проблеми слов'язнавства*. 1999. Вип. 50. С. 102–106.
6. Ніколашина Т. Зооморфізми в жаргонно-сленговій комунікації. *Eslavística Complutense. Madrid* : Vol. 8, 2008. С. 125–133.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 711 с
8. СУМ – Словник української мови: у 11 т. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
9. Черненко С. А. Фразеологічний аналіз лексико-семантичної групи «назв тварин» у сучасній іспанській мові. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2012. С. 67–71.
10. Чернишенко Н. М. Зіставний аналіз прирощених смислів багатозначних орнітонімів у англійській і німецькій мовах. Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2012. С. 102–108.
11. SJP – Słownik języka polskiego PWN (SJP). URL: <https://sjp.pwn.pl>
12. WSJP – Wielki słownik języka polskiego (WSJP). URL: <https://wsjp.pl>